

DAWID KABACIŃSKI

Kołobrzeg

Hiszpańska podróż Jędrzeja Giertycha

Jędrzej Giertych (1903–1992) — publicysta, działacz ruchu narodowego; swoją aktywność polityczną i publicystyczną koncentrował głównie na zagadnieniach krajowych, choć kwestie polityki międzynarodowej nie były mu obce. Jednym z interesujących Giertycha wydarzeń międzynarodowych była hiszpańska wojna domowa (1936–1939¹), podczas której opowiadał się po stronie generała Franco². Był to naturalny wybór polityczny ze względu na jego dotychczasowe zapatrywania, niechęć do komunizmu, czy szerzej — lewicy, i identyfikację z Kościołem katolickim, który w Hiszpanii w latach 1931–1933 i od lutego 1936 r. nie cieszył się poparciem władz i ulegał w różnym natężeniu represjom i aktom gwałtu³.

¹ Hiszpańska wojna domowa została zapoczątkowana antyrządowym przewrotem wojskowym (hiszp. *pronunciamiento*) na terenie Maroka 17 lipca 1936 r. Wymierzona była w lewicę, zarówno rządową (republikanie), jak i pozarządową (socjaliści, komuniści, anarchiści). Przez interwencję po stronie rebelianckiej III Rzeszy i Włoch, a po stronie republikańskiej ZSSR, wojna ta w sensie politycznym przekroczyła granice Półwyspu Iberyjskiego. Ostateczne zwycięstwo odnieśli rebelianci, których przywódca (od jesieni 1936 r.) gen. Francisco Franco y Bahamonde 1 kwietnia 1939 r. ogłosił koniec działań wojennych.

² Francisco Franco y Bahamonde (1892–1975) — hiszpański wojskowy, uczestnik wojen w Maroku, jeden z najmłodszych generałów w Europie, który w lipcu 1936 r. objął dowództwo nad zbuntowanym przeciw rządowi lewicowego Frontu Ludowego garnizonem w hiszpańskim Maroku. Dzięki jego inicjatywie wojskowa rebelia uzyskała poparcie faszystowskich Włoch i hitlerowskich Niemiec, co doprowadziło go do władzy w obozie rebelianckim jesienią 1936 r., czego wyrazem było powierzenie mu przez Juntę Techniczną Państwa (*Junta Tecnica del Estado*) funkcji generalissimusa, a następnie także *caudillo*, czyli wodza. Po zwycięstwie nad lewicową Republiką (1 kwietnia 1939 r.) przez następne 36 lat sprawował w Hiszpanii władzę autorytarną.

³ P. Machcewicz, *Kościół w hiszpańskiej wojnie domowej 1936–1939*, „Przegląd Powszechny” 3, 1991, s. 409–417, 425; J. Macała, „Wojna chrześcijaństwa z barbarzyństwem”. *Polska prasa katolicka wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936–1939*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” (dalej: SnFiZH) 20, 1997, s. 116–118, 120–121, 129–130; W. Brzozowski, *Konstytucyjne ramy stosunków Państwo–Kościół w Hiszpanii na przestrzeni XX wieku*, [w:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, red. M. Pietrzak, Warszawa 2007, s. 150–152, 158; A. Eden, *Pamiętniki*, t. 1. 1923–1938. *W obliczu dyktatorów*, red.

Jeszcze przed wyjazdem do Hiszpanii Jędrzej Giertych (do niedawna zastępca redaktora naczelnego „Gazety Warszawskiej”⁴) nie szczędził krytyki wobec tych ugrupowań politycznych w Polsce, które stały na stanowisku przychylnym „czerwonej” Republice Hiszpańskiej⁵.

Giertych udał się do Hiszpanii w kwietniu 1937 r.⁶ jako przedstawiciel „Kurierza Poznańskiego”⁷, ale korespondencje przysyłał również do kilku innych tytułów prasowych. Plonem jego działalności reporterskiej w tym kraju była także *Hiszpania bohaterska* — książka opublikowana pod koniec 1937 r.

Dużą pomoc w organizacji wyjazdu do Hiszpanii okazała mu hiszpańska pisarka, na stałe zamieszkała w Polsce, Sofia Casanova⁸ i pełniący nieoficjalnie funkcje reprezentanta frankistowskiej Hiszpanii w Warszawie⁹ Juan Serrat y Valera¹⁰, którzy zaopatrzyli go w listy polecające, dzięki czemu mógł bez przeszkód

S. Zabiełło, tłum. J. Meysztowicz, Warszawa 1970, s. 305; K. Pruszyński, *W czerwonej Hiszpanii*, Warszawa 1985, s. 21–24, 30, 55; V.M. Pérez-Díaz, *Powrót społeczeństwa obywatelskiego w Hiszpanii*, tłum. D. Lachowska, Kraków 1996, s. 129, 148–150; M.J. Chodakiewicz, *Zagrabiona pamięć. Wojna w Hiszpanii 1936–1939*, Warszawa 1997, s. 10 n.; F. Romero Salvadó, *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939*, tłum. J. Matys, Warszawa 2009, s. 65, 91, 146–147; J. Eslava Galán, *Niewygodna historia hiszpańskiej wojny domowej*, tłum. J. Wąsiński, J. Wołk-Laniewski, Wrocław 2010, s. 72–73; A. Beevor, *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936–1939*, London 2006, s. 26–27, 91–92; H. Thomas, *The Spanish Civil War*, London 1986, s. 58 n.; B. Koszel, *Hiszpański dramat 1936–1939. Wojna domowa w polityce mocarstw europejskich*, Poznań 1991, s. 18–19, 30; V. Cárcel Ortí, *Mrok nad ołtarzem. Prześladowanie Kościoła w Hiszpanii w latach 1931–1939*, tłum. K. Klauza, Warszawa 2003, s. 9 n.; J. Borejsza, *Hiszpania (1873–1936)*, Warszawa 1937, s. 230; F. Ryszka, *Cień Kaina*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, red. A. Czubiński, Poznań 1989, s. 37–39; *idem*, *Hiszpania 1936. Zamach stanu, kontrrewolucja, wojna domowa*, [w:] *Przewroty i zamachy stanu. Europa 1918–1939*, red. A. Garlicki, Warszawa 1981, s. 223; B. Gola, F. Ryszka, *Hiszpania*, Warszawa 1999, s. 122, 381; W.H. Carroll, *Ostatnia krucjata. Hiszpania 1936*, Wrocław 2007, s. 15 n.

⁴ W. Opiola, *Polska prasa prawicowa wobec interwencji Włoch i III Rzeszy w Hiszpanii 1936–1939*, SnFiZH 32, 2010, s. 357.

⁵ J. Giertych, *O wyjście z kryzysu*, Warszawa 1938, s. 108–109.

⁶ J. Kieniewicz, *Hiszpania w zwierciadle polskim*, Gdańsk 2001, s. 53.

⁷ M. Bednarczuk, *Obraz hiszpańskiej wojny domowej lat 1936–1939 w piśmiennictwie polskim*, Toruń 2008, s. 93.

⁸ Sofia Casanova — była żona filozofa i sympatyka ruchu narodowego prof. Wincetego Lutosławskiego. Jej postawę można uznać za prorobeliancką. Na jej temat zob. J.R. Urquijo Goitia, *Okruchy historii. Polska i Hiszpania w czasach współczesnych*, [w:] *Polska–Hiszpania. Migracje*, red. J. Zamojski, Warszawa 2004, s. 18–19; W. Lutosławski, *Pierwsze wrażenia iberyjskie*, [w:] *Hiszpania malowniczo-historyczna. Zapirenejskie wędrówki Polaków w latach 1838–1930*, oprac. P. Sawicki, Wrocław 1996, s. 246–248; G. Makowiecka, *Po drogach polsko-hiszpańskich*, Kraków 1984, s. 334 n.; P. Sawicki, *Wojna domowa 1936–1939 w hiszpańskiej prozie literackiej. Ideologiczne konteksty literatury i jej misja społeczna*, Warszawa 1985, s. 594–595.

⁹ S. Ajzner, *Polska a wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939*, Warszawa 1968, s. 34–35; J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra. Rzeczpospolita Polska wobec hiszpańskiej wojny domowej 1936–1939*, Warszawa 2014, s. 136, 280–284, 288–290, 488.

¹⁰ Juan Serrat y Valera — syn posła Republiki Hiszpańskiej w Warszawie (do lipca 1936 r.) Vicente Serrata y Bonuera, który w pierwszych tygodniach rebelii opowiedział się po jej stronie,

podróżować po strefie frankistowskiej¹¹ oraz kontaktować się z czołowymi osobistościami obozu nazywanego w ówczesnej terminologii w Polsce powstańczym¹².

Dzięki temu powstał reportaż o wojnie domowej w Hiszpanii, który wciąż może służyć za wzorcowy przykład reportażu propagandowego, pisanego pod z góry założoną tezę polityczną czy światopoglądową. Tym samym Giertych stał się, siłą rzeczy, antytezą innego polskiego korespondenta działającego na Półwyspie Iberyjskim — Ksawerego Pruszyńskiego, którego reportaż nie tylko pod względem literackim, lecz także w kwestii obiektywizmu wspiał się na wyżyny polskiej literatury faktu. Zasadnicza różnica (poza już wspomnianymi) polegała na tym, że Pruszyński w ogarniętej wojną domową Hiszpanii przebywał pół roku, a Giertych zaledwie dwa tygodnie.

Giertych postrzegał konflikt hiszpański nie tyle jako zatarg lokalny, umiejscowiony na Półwyspie Iberyjskim, co spór o znaczeniu szerszym pod względem politycznym i ideowym. W jego optyce był to konflikt na linii cywilizacja zachodnia–marksizm, co może wzbudzać kontrowersje, gdyż do dziś nie ma jednej definicji tego, czym jest owa „cywilizacja zachodnia”, a marksizm przez niektórych politologów, a szczególnie filozofów, traktowany jest też jako element cywilizacji zachodniej, oczywiście z pominięciem naleciałości bolszewickich. Giertych w tym przypadku wpisywał się w ton środowiska narodowego w Polsce, widząc w zwalczanym przez rebeliantów hiszpańskich marksizmie jednocześnie masonerię i ducha żydowskiego¹³.

co doprowadziło do pozbawienia go przez lewicowy rząd hiszpański funkcji dyplomatycznej. Na temat Juana Serrata y Valery zob. Niedatowana notatka wewnętrzna anonimowego urzędnika Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Archiwum Akt Nowych, zespół MSZ, sygn. 551, s. 161; J.S. Ciechanowski, *op. cit.*, s. 277; S. Ajzner, *Państwo polskie wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski, 1914–1939” 6, 1963, s. 50, 54.

¹¹ Mimo 80 lat, które upłynęły od hiszpańskiej wojny domowej, problemem pozostaje terminologia dotycząca walczących stron. Najczęściej można spotkać się z określeniami: „republikanie” vs „frankiści”, które nie są ściśle, gdyż w momencie wybuchu antyrządowej rebelii gen. Franco nie stał na czele wojskowego spisku, a zwolennicy republikańskiej formy rządów znajdowali się również wśród rebeliantów (*casus* gen. Moli, Cabanellasa czy Queipo de Llano). Biorąc pod uwagę, że był to konflikt o bardziej skomplikowanym podłożu, którego linia przebiegała między zwolennikami i przeciwnikami rządu lewicowego Frontu Ludowego, można wprowadzić następujące kategorie nazw: „czerwoni”, czyli lewicowcy wszelkiej proweniencji, identyfikujący się z rządem, i jego przeciwnicy — „rebelianci”, których od jesieni 1936 r. — w związku z przejęciem władzy w tym obozie przez gen. Franco — można nazywać „frankistami”, mimo że znana była niechęć doń wielu rebelianckich generałów (m.in. Cabanellasa, Moli, Vareli czy Queipo de Llano).

¹² J. Giertych, *Po powrocie z Hiszpanii*, „Kurier Poznański” (dalej: KP) 2.05.1937, s. 21.

¹³ *Ibidem*.

Największym problemem, przed jakim stanął Giertych, była kwestia interwencji w Hiszpanii faszystowskich Włoch¹⁴ i hitlerowskich Niemiec¹⁵. Jak miał wytłumaczyć czytelnikowi „Kuriera Poznańskiego”, często sympatykowi ruchu narodowego, zdecydowanemu wrogowi wszystkiego, co niemieckie, że walczący po stronie generała Franco Niemcy odgrywają pozytywną rolę? Wiązało się to z kierunkiem antyniemieckim ruchu narodowego, ale (co dziś brzmi paradoksalnie) nie antyhitlerowskim. Zarówno Jędrzej Giertych, jak i cały obóz narodowy, nie postrzegał Hitlera i hitleryzmu pozytywnie, dał się jednak ponieść — jak wielu innych polskich działaczy politycznych (nie tylko narodowej proveniencji) — mirażowi, jakoby Austriak Hitler był nastawiony bardziej na ekspansję w kierunku południo-

¹⁴ O interwencji włoskiej w Hiszpanii zob. *Documents Diplomatiques Français 1932–1939*, série 2. 1936–1939, t. 3. 19 juillet–19 novembre 1936, Paris 1966, s. 123; M. Zgórniak, *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938–1939*, Kraków 1993, s. 8, 60; R. Trye, *Żołnierze Mussoliniego*, tłum. Z. Miernicki, Warszawa 2000, s. 22; *Documents on British Foreign Policy 1919–1939* (dalej: DBFP), serie 3, t. 3. 1938–1939, London 1950, s. 339; DBFP, serie 3, t. 4. 1939, London 1951, s. 295–296; A. François-Poncet, *Byłem ambasadorem w Berlinie. Wrzesień 1931–październik 1938*, tłum. S. Zabiełło, Warszawa 1968, s. 180, 196–197; A. Eden, *Pamiętniki*, t. 1, s. 306 n.; *idem*, *Pamiętniki*, t. 2. 1938–1945. *Obrachunki*, tłum. J. Meysztowicz, Warszawa 1972, s. 14, 16, 35; J.W. Borejsza, *Rzym a wspólnota faszystowska. O penetracji faszyzmu włoskiego w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej*, Warszawa 1981, s. 272; P. Monelli, *Mussolini 1936* (dalej: PDD 1936), red. S. Żerko, Warszawa 2011, s. 442 n.; A. Wysocki, *Tajemnice dyplomatycznego sejfu*, oprac. W. Jankowerny, Warszawa 1988, s. 427 n.; H. Graham, *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction*, Oxford 2005, s. 36 n.; A. Beevor, *op. cit.*, s. 81 n.; H. Thomas, *op. cit.*, s. 363 n.; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 9 n.; *idem*, *Działalność Niemiec w Międzynarodowym Komitecie dla Stosowania Układu o Nieinterwencji w Hiszpanii*, „Przegląd Zachodni” 2, 1988, s. 112–113, 127; *idem*, *Narodziny interwencji włosko-niemieckiej w wojnie domowej w Hiszpanii*, „Dzieje Najnowsze” 3–4, 1988, s. 76; M. Kolcow, *Dziennik hiszpański*, tłum. S. Niewiadomski, Warszawa 1959, s. 317 n.; L. Wyszczelski, *Madryt 1936–1937*, Warszawa 1986, s. 5 n.; G. Verucci, *Uczestnictwo Włoch w hiszpańskiej wojnie domowej w kontekście polityki międzynarodowej*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce...*, s. 71–87; P. Preston, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution and Revenge*, London 2006, s. 117 n.; *idem*, *Franco: A Biography*, London 1995, s. 157 n.; J. Álvarez del Vayo, *Edukacja radykała*, tłum. E. Werfel, Warszawa 1963, s. 263 n.; L. Mularska-Andziak, *Franco*, London 1994, s. 59, 72–75; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 187 n.; C. de la Mora, *Fièvre Espagne*, Paris 1948, s. 252 n.

¹⁵ Na temat interwencji niemieckiej w Hiszpanii zob. *Documents Diplomatiques...*, s. 123; E. Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. National-sozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main 1987, s. 256; A. François-Poncet, *op. cit.*, s. 180, 196–197; *Diariusz i teki Jana Szembeka*, t. 3, oprac. T. Komarnicki, London 1969, s. 35; *Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950*, Frankfurt am Main 1974, s. 98–105; *Le livre jaune français. Documents diplomatiques 1938–1939*, Paris 1939, s. 43; N. v. Below, *Byłem adiutantem Hitlera 1937–45*, tłum. Z. Rybicka, Warszawa 1990, s. 39, 43, 48, 159; A. Eden, *Pamiętniki*, t. 1, s. 306 n.; PDD 1936, s. 510, 730, 779; H. Thomas, *op. cit.*, s. 357 n.; B. Koszel, *Interwencja niemiecka...*, s. 319–349; *idem*, *Hiszpański dramat...*, s. 9 n.; *idem*, *Działalność Niemiec...*, s. 109, 113, 117, 127; *idem*, *Narodziny interwencji...*, s. 82–83, 85; P. Preston, *The Spanish...*, s. 118 n.; M. Skotnicki, T. Nowakowski, K. Zalewski, *Legion Condor*, Warszawa 1994, s. 12–72, 74–94, 96–140, 173–181; J. Álvarez del Vayo, *op. cit.*, s. 263 n.; L. Mularska-Andziak, *op. cit.*, s. 59, 73, 75–76, 78; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 185 n.

wym i tym samym stanowił mniejsze niebezpieczeństwo niż „Prusak”. Tam, gdzie było to możliwe, Giertych pomijał milczeniem sprawę interwencji Rzymu, a tym bardziej Berlina na Półwyspie Iberyjskim. Tam z kolei, gdzie nie było możliwości zaprzeczenia obecności Niemców i Włochów, pisał jednak, że ich rola jest przejawiona przez środowiska niechętne generałowi Franco¹⁶.

Jędrzej Giertych atakował dziennikarzy pozytywnie piszących o Froncie Ludowym i niechętnych w stosunku do generała Franco. Z jego tekstów wynika, że nawet postawa neutralna wobec obu walczących za Pirenejami stron była nie do przyjęcia. Reprezentował tym samym skrajnie profrankistowską postawę. Dziennikarstwo niezaangażowane było podejrzane o „czerwone”. Odnosiło się to zarówno do wielkich międzynarodowych agencji prasowych — gdzie mieli według niego pracować Żydzi¹⁷ — jak i do polskich tytułów prasowych o nieprawidłowym obliczu¹⁸. Warto w tym kontekście wspomnieć, że szczególną niechęcią Giertych darzył Ksawerego Pruszyńskiego¹⁹.

Korespondent „Kuriera Poznańskiego” widział świat w dwóch kolorach. Wszystko to, co było związane z frankistami, było pozytywne, natomiast po przeciwnej stronie było zło. Ta dychotomia nie dotyczyła jednak podziałów politycznych po obu stronach. O ile obóz frankistowski Giertych ukazał w miarę rzeczowo, jako zróżnicowany czy wręcz (mówiąc dzisiejszym językiem) pluralistyczny, oczywiście wewnątrz szeroko pojętej prawicy, to obóz umownie nazywany republikańskim był dla niego po prostu obozem komunistycznym. Za wszystkim mieli stać hiszpańscy bolszewicy, a działalność separatystów baskijskich²⁰ i katalońskich²¹, centrolewicowych republikańców²², socjalistów²³ i anarchistów²⁴.

¹⁶ J. Giertych, *Po powrocie z Hiszpanii*, cz. VII. *Na froncie madryckim*, KP 25.05.1937, s. 5.

¹⁷ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 13.

¹⁸ A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977, s. 116.

¹⁹ J. Giertych, *Po tamtej stronie*, „Warszawski Dziennik Narodowy” 12.10.1937, s. 3.

²⁰ Na temat separatyzmu baskijskiego zob. M. Jadcak, *Baskowie — naród czy grupa etniczna?*, „Sprawy Narodowościowe” 2003, seria nowa, z. 23, s. 93.

²¹ Na temat separatyzmu katalońskiego zob. G. Brennan, *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Cambridge 1993, s. XVIII, 24–35; S.G. Payne, *Spain's First Democracy. The Second Republic, 1931–1936*, Wisconsin 1993, s. 32–33, 100–101.

²² Republikanie byli skupieni w kilku organizacjach politycznych: Lewica Republikańska Katalonii (*Esquerra Republicana de Catalunya* — ERC), Lewica Republikańska (*Izquierda Republicana* — IR), Unia Republikańska (*Unión Republicana* — UR). Zob. R. Fraser, *Blood of Spain: An Oral History of the Spanish Civil War*, London 1986, s. 11–12.

²³ Socjaliści hiszpańscy byli skupieni głównie w Hiszpańskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (*Partido Socialista Obrero Español* — PSOE). Na jej temat zob. H. Graham, *op. cit.*, s. 167; A. Beevor, *op. cit.*, s. XXXV, 13, 15–16; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 15; G. Brennan, *op. cit.*, s. 215–228; J. Borejsza, *op. cit.*, s. 139–144; R. Fraser, *op. cit.*, s. 11, 40; P. Preston, *The Spanish...*, s. 25–26; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 50–51, 61, 123.

²⁴ O ruchu anarchistycznym i anarcho-syndykalistycznym w Hiszpanii zob. F. Brockway, *CNT, jakie widziałem*, „Inny Świat” (dalej: IS) 1, 2001, s. 24–25; M. Blaut, *Działalność i doktryna*

była zwyczajnie fikcją²⁵. Giertych nie dostrzegał, lub nie chciał dostrzec, różnic politycznych wewnątrz obozu republikańskiego, a były one większe niż w obozie frankistowskim. Endecki publicysta chciał zaprezentować obóz Frontu Ludowego jako komunistyczny, czyli spójny, bez frakcji politycznych, na modłę sowiecką, aby wzbudzić jeszcze większą niechęć czytelników do hiszpańskiej lewicy, czy szerzej — centrolewicy.

Giertych nie ograniczał się do wybielania obozu frankistowskiego pod względem politycznym. Również w sferze ekonomicznej starał się ukazać, całkowicie bezpodstawnie, strefę nacjonalistyczną jako krainę mlekiem i miodem płynącą, w której panuje ogólny dostatek: sklepy (w przeciwieństwie do strefy lewicowej) są bardzo dobrze zaopatrzone, nie ma reglamentowania żywności ani spekulacji walutą. Jednocześnie wszystko miało być wyjątkowo tanie²⁶. Biorąc te spostrzeżenia autora za prawdziwe, Hiszpania byłaby chyba jedynym krajem w dziejach ogarniętym wojną, w trakcie której kwitłaby gospodarka.

W korespondencji zza Pirenejów Giertych ukazywał hiszpańskich lewicowców jako całkowicie zdehumanizowanych, ludzi, którym obce były zasady współżycia i wszystko to, co stanowi o fundamencie rozwoju cywilizacyjnego, w tym stosunek do chorych. Epatował informacjami o tych wydarzeniach, które mogły tylko bardziej pogрузić obóz *Frente Popular*, jak choćby o rzekomym bombardowaniu przez republikańców szpitala wojskowego w Kordobie²⁷, Montoro, Espiel i Belmez²⁸, czy o stosowaniu przez nich materiałów wojennych zakazanych międzynarodowymi konwencjami²⁹.

Federacion Anarquista Iberica (Iberyjskiej Federacji Anarchistycznej) w latach 1927–36. Hiszpański anarchizm na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych, IS 1/2001, s. 18–21; P. Frankowski, *Buenaventura Durruti. Legenda hiszpańskiego anarchizmu*, IS 1/2001, s. 21–23; E. Goldman, *Durruti wciąż żyje*, IS 1, 2001, s. 23–24; *Prawda o Hiszpanii*, „Biblioteczka Robotnicza” 4, 1931, s. 1–8; X. Woliński, *Zrealizowana utopia. Czego nauczyła nas historia hiszpańskiego ruchu anarchistycznego*, IS 1, 2016, s. 28–31; *Hiszpańska rewolucja społeczna. Rozmowa z Maciejem Drabińskim. Autorem książki „Historia hiszpańskiego anarchizmu”*, IS 1, 2016, s. 31–34; P. Machcewicz, *op. cit.*, s. 413–414; K. Pruszyński, *W czerwonej...*, s. 122–124; G. Leval, *Wolna Hiszpania. Kolektyw pod czas hiszpańskiej rewolucji 1936–1939*, tłum. I. Czyż, Poznań 2009, s. 11 n.; A. Beevor, *op. cit.*, s. 12 n.; H. Thomas, *op. cit.*, s. 60 n.; J. Borejsza, *op. cit.*, s. 117–139, 247–250; R. Fraser, *op. cit.*, s. 38–39; F. Ryszka, *W kręgu zbiorowych złudzeń. Z dziejów hiszpańskiego anarchizmu 1868–1939*, Warszawa 1991, s. 499 n.; *idem*, *Historia — polityka — państwo. Wybór studiów*, t. 2, Toruń 2002, s. 170, 191–192, 198, 200–201; *idem*, *Hiszpanie przeciw Hiszpanom*, „Polityka” 28, 1976, s. 15; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 35–43; G. Brenan, *op. cit.*, s. 131–202.

²⁵ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 13–14.

²⁶ *Ibidem*, s. 23–24.

²⁷ Front Ludowy (*Frente Popular*) — centrolewicowy blok polityczny powstały z inicjatywy komunistów w styczniu 1936 r., który w następnym miesiącu w wyniku wyborów parlamentarnych przejął władzę w Hiszpanii. Na jego temat zob. A. Beevor, *op. cit.*, s. 38–48; P. Preston, *Franco...*, s. 111; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 20; G. Brenan, *op. cit.*, s. 298–315; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 164–170, 384; C. de la Mora, *op. cit.*, s. 221–223.

²⁸ J. Giertych, *Po powrocie z Hiszpanii*, cz. XVI. *W szpitalu wojskowym w Kordobie*, KP 25.06.1937, s. 5.

²⁹ *Ibidem*.

Iberyjska peregrynacja Jędrzeja Giertycha mogła mieć różne cele. Poza chęcią ukazania w negatywnym świetle hiszpańskiego Frontu Ludowego autorowi mogło też zależeć na krytycznym przedstawieniu sytuacji w Polsce. Giertych posłużył się tutaj metodą komparatystyczną, a za element porównawczy wybrał wojsko. Porównał armię hiszpańską, a dokładniej mówiąc — rebelianckie oddziały pod dowództwem generała Franco, z Wojskiem Polskim *anno domini* 1937. Porównanie w jego ujęciu wypadło na korzyść oddziałów frankistowskich, które według niego były przedłużeniem oddziałów tłumiących powstanie w Niderlandach w XVI w., czy jeszcze wcześniejszych wojsk Królów Katolickich, likwidujących resztki muzułmańskiego oporu w Granadzie w 1492 r. Giertych błędnie dowodził, że armia ta była narodowa w każdym calu, gdyż nie przejęła żadnych elementów z obcych sił zbrojnych³⁰. Natomiast odrodzone Wojsko Polskie było w jego percepcji pod przemożnym wpływem ekslegionistów, owej „mieszaniny żołnierza austriackiego z socjalistycznym bojowcem 1905 roku”³¹.

Interesująco brzmi uzasadnienie wysłannika „Kuriera Poznańskiego” obecności wśród oddziałów frankistowskich tzw. *moros*, czyli muzułmańskich Rifeńców z hiszpańskiego Maroka. „Ultrakatolicki” generał Franco³², traktujący religię rzymskokatolicką w kategoriach religii objawionej, broniony był przez publicystę z Polski przez porównanie z Wojskiem Polskim z roku 1920. Giertych odwołał się w tym wypadku do walk z bolszewikami w szeregach WP pułku Jazdy Tatarskiej, złożonego głównie z nowogródzkich muzułmanów³³. Autor tym samym podkreślił, że chrześcijan i muzułmanów łączy walka ze wspólnym wrogiem, jakim jest bolszewicki ateizm. Na tym przykładzie widać, że porównaniem z Wojskiem Polskim posługiwał się w wygodny dla siebie sposób. Tam, gdzie można było wskazać wielkość ideową wojsk frankistowskich, tam „sanacyjne” Wojsko Polskie było formacją gorszą pod wieloma względami. Tam z kolei, gdzie trzeba było bronić frankistów przed zarzutami o dwulicowość, Wojsko Polskie jako element porównawczy zyskiwało pewne walory.

Częstym elementem reportażu Giertycha były okrucieństwa „czerwonych”, dokonywane na ludziach Kościoła. Powołując się na swoich hiszpańskich rozmówców, bezkrytycznie podawał liczby zamordowanych duchownych, świadczące o zdziczeniu rządów spod znaku *Frente Popular*. W pierwszych miesiącach wojny w Hiszpanii miało zginąć łącznie aż 16 tys. duchownych. Mordercami, jego zdaniem, były „czerezwyczałki komunistyczne”³⁴. I tutaj po raz kolejny

³⁰ Pominął (nie wiadomo, czy celowo, czy z niewiedzy) permanentne zmiany w wojskach hiszpańskich na przestrzeni wieków, czy to pod wpływem Habsburga Karola V (w Hiszpanii panującego jako Karol I), czy pod wpływem Burbonów w XVIII w., czy pod wpływem tzw. *moderados* w wieku XIX.

³¹ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 27, 30.

³² Do lipca 1936 r. gen. Franco daleki był od dewocji religijnej. Wraz z *pronunciamiento* powstał obraz Franco-fanatyka religijnego. Niewykluczone jednak, że religię traktował instrumentalnie. Mogła ona być dla niego klamrą spinającą różne hiszpańskie doktryny polityczne.

³³ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 30–31.

³⁴ *Ibidem*, s. 50.

autor *Hiszpanii bohaterskiej* do wspólnego mianownika sprowadził wszystkie nurty hiszpańskiej lewicy i zwykłych ludzi, żądnych zemsty na klerze, działających spontanicznie. Nie chcąc wybielać komunistów-stalinistów, należy jednak zauważyć, że gros ofiar wśród duchownych mieli na swoim koncie anarchiści oraz grupy niekontrolowane. Oczywiście autor milczał z kolei na temat zbrodni frankistów³⁵.

Giertych, obok innych publicystów związanych z obozem narodowym, podtrzymywał mit Alkazaru, gdzie grupa kadetów przez dłuższy czas broniła się przed atakami „czerwonych”, doczekując się w końcu oswobodzenia przez wojska generała Franco³⁶. Alkazar dla polskich narodowców symbolizował to, co najlepsze w strefie powstańczej, był „Termopilami XX wieku”, a pamięć o jego obronie zachowała się nad Wisłą jeszcze wiele lat później, choć do dziś temat obrony twierdzy wzbudza kontrowersje³⁷.

Giertych pojawił się w Toledo pół roku po walkach o Alkazar, czyli w momencie, kiedy była już wykreowana legenda o „młodzieży broniącej warowni”. Tym samym polski korespondent po raz kolejny dał stuprocentową wiarę temu, co objaśnili mu frankiści. Nawet nie próbował weryfikować danych, mało tego — konfabulował, jakoby cała robotnicza Łódź dopingowała „kadetom”. O Łodzi autor *Hiszpanii bohaterskiej* wspominał nieprzypadkowo. Przebywał tam pół roku wcześniej (właśnie w okresie walk o Toledo), choć nie to wpłynęło na uwypuklenie w reportażu łódzkiego wątku. W mieście tym trwała walka polityczna między obozem narodowym a lewicą; było ono politycznie spolaryzowane, więc napomknięcie o „całej robotniczej Łodzi”, popierającej pułkownika Moscardó³⁸ i jego podkomendnych, potwierdza tylko brak jakichkolwiek starań endeckiego publicysty o obiektywizm.

³⁵ Na ten temat zob. B. Różycki, *Propaganda w służbie reżimu — autoportret dyktatury frankistowskiej*, „Historia i Polityka” 5, 2011, s. 180; H. Graham, *op. cit.*, s. 30–31, 33, 159; A. Beevor, *op. cit.*, s. 94, 98–105, 134; H. Thomas, *op. cit.*, s. 374–375, 383–384, 697–698; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 68; G.W. Lorenz, *Federico Garcia Lorca*, tłum. K. Radziwiłł, J. Zeltzer, Warszawa 1963, s. 109–119, 240; P. Preston, *The Spanish...*, s. 121–124, 202–207; *idem*, *Franco...*, s. 166, 172; P. Sawicki, *op. cit.*, s. 82; J. Álvarez del Vayo, *op. cit.*, s. 324; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 187, 193–195, 385; C. de la Mora, *op. cit.*, s. 282, 394.

³⁶ Na temat walk o toledoński Alkazar zob. M. Bednarczuk, *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w krzywym zwierciadle polskich czasopism humorystycznych i satyrycznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2004, sectio FF, s. 9; R. Timmermans, *Lwy Alkazaru. Opis bohaterskich zmagañ obrońców toledońskiej twierdzy*, Katowice 1937, s. 5–151; A. Beevor, *op. cit.*, s. 86–87, 135–137; H. Thomas, *op. cit.*, s. 385–386, 409–413, 423; H.R. Southworth, *Mit o krucjacie Franco*, tłum. B. Moszkiewicz, Warszawa 1968, s. 126–169; P. Preston, *The Spanish...*, s. 128–131; *idem*, *Franco...*, s. 165, 173–175, 179–182; L. Mularska-Andziak, *op. cit.*, s. 60; C. de la Mora, *op. cit.*, s. 290–291.

³⁷ Dla jednych jest symbolem walki kadetów z lewicowcami, dla drugih — symbolem mistyfikacji.

³⁸ Płk Moscardó stał na czele obrońców toledońskiego Alkazaru.

Przybywając do Hiszpanii, Giertych chciał zdobyć dowody świadczące o zbrodniczości lewicy. Miało to ukazać polskim czytelnikom, do czego mogą doprowadzić rządy, montowanego przez komunistów, socjalistów i inne grupy polityczne, Frontu Ludowego, którego idee były popularyzowane również w Polsce, a z którymi środowiska endeckie walczyły. Tym też należy tłumaczyć stałe uwypuklanie przez niego w korespondencjach faktów świadczących o wyjątkowym okrucieństwie „czerwonych”³⁹.

Przedstawienie barbarzyństwa „czerwonych” mogło wywrzeć ogromne wrażenie na czytelnikach „Kuriera Poznańskiego”, ale o to właśnie chodziło. Reportaże Giertycha w zasadzie skierowane były do odbiorcy zdeklarowanego politycznie po stronie narodowej. Próbowano jednocześnie przyciągnąć nowych czytelników. Zdając sobie sprawę z chwytliwości tematu wojny hiszpańskiej, liczone, że właśnie dzięki opisom tego starcia, uda się dotrzeć do nowych kręgów odbiorczych. Może w tym należy upatrywać wyjaśnienia epatowania okrucieństwem w opisach *guerra civil*, dokonywanych przez korespondenta. Pozostaje tylko pytanie, czy wspomniane przez niego akty zdziczenia rzeczywiście miały miejsce? Ekslider Młodzieży Wszechpolskiej na ogół dawał wiarę temu, co mówiono mu o hiszpańskich „czerwonych”, w żaden sposób nie weryfikując tego, gdyż potwierdzenie było dla niego zbędne. Wszystko układało się pod z góry założoną tezę, zgodnie z którą obóz „czerwony” był totalnie zdehumanizowanym siedliskiem wszelkiego zła, podczas gdy walczący z nim frankiści stanowili przykład bojowników Chrystusa i wszystkiego, co nazywa się kulturą zachodnią.

Jak już wspomniano, reportaże Giertycha można zaliczyć do literatury skrajnie subiektywnej i zarazem ubogiej pod względem analizy społeczno-politycznej w Hiszpanii. Wyjątkiem była próba porównania między hiszpańskimi komunistami a anarchistami. Była ona jednak oparta na tym, czego o obu grupach politycznych polski korespondent dowiedział się w strefie frankistowskiej. Również w tym przypadku nie poddał przedstawianych mu tez weryfikacji, aczkolwiek faktem jest, że to rozróżnienie między komunistami⁴⁰ a anarchistami pozytywnie wpłynęło na jego reportaże.

Giertych, przedstawiając opinie o działaczach obu lewicowych formacji, zaprzeczał sam sobie, gdyż wielokrotnie pisał, że lewica hiszpańska, czy nawet szerzej — tzw. obóz republikański, to *summa summarum* komuniści. Opinie

³⁹ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 94–96.

⁴⁰ Komuniści byli skupieni w istniejącej od 1921 r. Komunistycznej Partii Hiszpanii (*Partido Comunista de España* — PCE). Na temat PCE zob. W. Popławski, *Sowiety w Hiszpanii*, Warszawa 1938, s. 6–15; D. Ibárruri, *Jedyna droga*, tłum. K. Trawińska, P. Rogalski, Warszawa 1966, s. 85 n.; M.J. Chodakiewicz, *op. cit.*, s. 45–46; H. Graham, *op. cit.*, s. 167; A. Beevor, *op. cit.*, s. XXXV; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 15; R. Fraser, *op. cit.*, s. 11; P. Preston, *The Spanish...*, s. 34; B. Gola, F. Ryska, *op. cit.*, s. 78–79, 128–130. W Katalonii istniała ponadto Zjednoczona Partia Socjalistyczna Katalonii (*Partit Socialista Unificat de Catalunya* — PSUC), która formalnie nie miała charakteru komunistycznego, choć *de facto* największe wpływy mieli w niej komuniści katalońscy, i która wchodziła w skład Kominternu.

wyrażane przez jego rozmówców wskazywały jednak na pewne różnice, szczególnie widoczne między komunistami a anarchistami, gdzie ci pierwsi mieli stanowić większe zagrożenie dla Hiszpanów⁴¹. Sam także przyjął tę optykę. Po powrocie do Polski w maju 1937 r., kiedy wybuchł konflikt w Katalonii pomiędzy aktywistami PCE i ich satelitami a niedającymi się ujarzmić przez stalinistów anarchistami i członkami radykalnie lewicowej POUM⁴², podkreślał, że anarchiści są wprawdzie ludźmi okrutnymi, lecz są przy tym naiwni i marzycielscy, niepozbawieni czasem ludzkich odruchów, w przeciwieństwie do komunistów⁴³.

Ze wszystkich stronnictw tworzących polityczne zaplecze generała Franco najbliższą było Giertychowi do ultrakonserwatywnych karlistów. Kiedy tylko nadarzała się okazja, wspominał o nich, kreśląc ich walory oraz wyrażając żal, że nad Wisłą nie ma takiego ruchu politycznego. Próbował mimo wszystko jednocześnie porównywać karlistów do działaczy swojego macierzystego ugrupowania, czyli Stronnictwa Narodowego⁴⁴.

Przy całym poparciu dla frankistów Giertych dostrzegał jednak pewne ich mankamenty, m.in. słabą politykę propagandową. Pisał, że o ile wojnę w polu wygrywają „powstańcy”, to w wojnie propagandowej palmę pierwszeństwa ma Walencja i Madryt. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywał w niechętniej wobec rebeliantów postawie międzynarodowego środowiska dziennikarskiego, które do reprezentowanych przezeń tytułów prasowych miało najpierw podawać informacje z frontu ze źródeł „czerwonych”. Drugą przyczyną niepowodzeń frankistów w wojnie propagandowej był, jego zdaniem, staroświecki, ale zarazem oddający stan rzeczywisty styl propagandy, wolny od kłamstw i będący przeciwieństwem propagandy Frontu Ludowego, w przypadku której stałym czynnikiem było kłamstwo, natarczywość i krzykliwość⁴⁵. O ile można się zgodzić, że propaganda frankistowska przegrała z propagandą lewicową ze względu na staroświecki charakter tej pierwszej, to stwierdzenie, że była ona wolna od kłamstw, to zwyczajne nadużycie. Problem propagandzistów frankistowskich polegał na czymś innym, czego działacz SN nie potrafił lub nie chciał wychwycić. Zabrakło w tym

⁴¹ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 96–97.

⁴² Partia Robotnicza Zjednoczenia Marksistowskiego (*Partido Obrero Unificación Marxista* — POUM) — ugrupowanie skrajnie lewicowe, dysydenckie wobec Kominternu. Na jego temat zob. G. Leval, *op. cit.*, s. 74; H. Graham, *op. cit.*, s. 65, 108–109, 167; A. Beevor, *op. cit.*, s. XXXV n.; H. Thomas, *op. cit.*, s. 10 n.; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 15; G. Brenan, *op. cit.*, s. XVII; R. Fraser, *op. cit.*, s. 12, 42, 44; P. Preston, *The Spanish...*, s. 151, 332; P. Sawicki, *op. cit.*, s. 24; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 130, 217; C. de la Mora, *op. cit.*, s. 223. Na temat wydarzeń barcelońskich z maja 1937 r. zob. D. Warszawski, *Rewolucja zamordowana*, „Gazeta Wyborcza” 8–9.05.2004, s. 22–23; W. Krywicki, *Byłem agentem Stalina*, Kraków 1990, s. 84–87; H. Graham, *op. cit.*, s. 63–67, 162; A. Beevor, *op. cit.*, s. 294–306; H. Thomas, *op. cit.*, s. 647–663; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 148–149; P. Preston, *The Spanish...*, s. 252–265; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 218–222, 386.

⁴³ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 97.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 123.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 180.

środowisku osób, które byłyby w stanie przedstawić racje narodowców hiszpańskich w sposób wysublimowany, artystyczny. Przekaz nie mógł bowiem trafić do europejskich elit m.in. z powodu jego przaśności.

W czasie pobytu Giertycha w strefie frankistowskiej po drugiej stronie barykady walczył batalion im. Jarosława Dąbrowskiego⁴⁶, wchodzący w skład Brygad Międzynarodowych⁴⁷. Dąbrowszczakom Giertych nie poświęcił jednak zbyt dużo

⁴⁶ Batalion ten powstał pod koniec 1936 r. Składał się głównie z Polaków oraz obywateli RP żydowskiego i ukraińskiego pochodzenia. Przybranie za patrona dowódcy Komuny Paryskiej było nawiązaniem do hasła „Za Wolność Waszą i Naszą”. Na bazie batalionu w czerwcu 1937 r. powstała 150. Brygada Międzynarodowa im. Jarosława Dąbrowskiego, przemianowana później na XIII Brygadę Międzynarodową w miejsce tzw. starej trzynastki. Na temat dąbrowszczaków zob. H. Toruńczyk, *Polska brygada w bitwie nad Ebro*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (dalej: WPH) 2, 1966, s. 278–291; G.E. Sichon, *Polacy pochodzenia żydowskiego jako ochotnicy w wojnie domowej w Hiszpanii (1936–1939)*, tłum. B. Szwarzman-Czarnota, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 4/1994–2/1995, s. 79–85; J.E. Zamojski, *Interbrygadziści Republiki Hiszpańskiej — po klęsce... Losy Polaków*, [w:] *Hiszpania–Polska. Spotkania*, red. E.E. González Martínez, M. Nalewajko, Warszawa 2003, s. 10, 13–14, 16; M. Bron, *Pasaremos*, Warszawa 1958, s. 27 n.; K. Pruszyński, *W czerwonej...*, s. 126; L. Longo, *Brygady Międzynarodowe w Hiszpanii*, tłum. B. Sieroszeńska, Warszawa 1961, s. 81 n.; M.J. Chodakiewicz, *op. cit.*, s. 91–94; E. Kozłowski, *Dąbrowszczacy w walkach „Za Waszą i Naszą Wolność”*, [w:] *Wojna narodoworewolucyjna w Hiszpanii 1936–1939*, red. W. Włoszczak, Warszawa 1979, s. 170–196; C. Vidal, *Las Brigadas Internacionales*, Madrid 2006, s. 216 n.; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 232; S. Ajzner, *Rekrutacja ochotników polskich do hiszpańskiej armii republikańskiej w 1936–1937 r.*, WPH 2, 1959, s. 169–186; J.S. Ciechanowski, *op. cit.*, s. 387 n.; M. Broniatowski, *Zaczęło się za Pirenejami*, Warszawa 1986, s. 14–107; J. Rutkowski, *Czas walki, klęsk i zwycięstwa. Wspomnienia dąbrowszczaka 1936–1945*, Wrocław 1980, s. 19–237; E. Dworkin, *Krew nie tylko na arenie. Wspomnienia hiszpańskie 1936–1939*, Warszawa 1985, s. 20–89, 91–126; *idem*, *Od Manzanares do Oki. Wspomnienia dąbrowszczaka*, Warszawa 1974, s. 5; A. Bekier, *Salud Camaradas!*, Warszawa 1957, s. 8 n.; *Gdzieś za Pirenejami. Ze wspomnień dąbrowszczaków*, oprac. J. Kantyka, A. Konieczny, Katowice 1968, s. 30 n.; F. Księżarczyk, *Droga w ogniu*, Warszawa 1966, s. 22, 26–28, 35–141, 143–154; A. Mrowiec, *Grupa 36-ciu im. Jarosława Dąbrowskiego*, [w:] *Polacy w wojnie...*, s. 84–92; S. Duchliński, *Szkolenie wojskowe polskich ochotników w Hiszpanii*, [w:] *Polacy w wojnie...*, s. 94–96; W. Zgoda, *O uzbrojeniu polskich oddziałów w Hiszpanii*, [w:] *Polacy w wojnie...*, s. 97–98; M. Strzelczyk-Barwiński, *Kilka uwag o znaczeniu Brygad Międzynarodowych w Hiszpanii*, [w:] *Polacy w wojnie...*, s. 116–125; Z. Beer, *Służba zdrowia Brygad Międzynarodowych w Hiszpanii i udział w niej Polaków*, [w:] *Polacy w wojnie...*, s. 126–136; A. Szurek, *Dąbrowszczacy a lud hiszpański*, [w:] *Polacy w wojnie...*, s. 150–153; *Ochotnicy wolności. Księga wspomnień dąbrowszczaków*, oprac. Z. Szleyen, Warszawa 1957, s. 11 n.; *Dąbrowszczacy*, oprac. J. Mrozek, Warszawa 1956, s. 3 n.; L. Wyszczelski, *Dąbrowszczacy*, Warszawa 1986, s. 7–8, 10, 13–14, 18–37; *Ochotnicy wolności*, oprac. J. Galdamez, M. Sanigórski, „Karta” 90, 2017, s. 6–45.

⁴⁷ Brygady Międzynarodowe zostały utworzone decyzją Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej (Kominternu) w październiku 1936 r. Łącznie powstało sześć brygad, zdominowanych personalnie przez komunistów, aczkolwiek w ich szeregach znaleźli się również lewicowi socjaliści, komunizujący intelektualiści, lecz także po prostu podatni na radykalne poglądy robotnicy. Zostały rozwiązane jesienią 1938 r., choć na początku 1939 r. zostały częściowo odtworzone, by wziąć udział w walkach na terenie Katalonii do lutego 1939 r. W ostatnim miesiącu wojny domowej (w marcu) Brygady były już definitywnie rozwiązane. Na ich temat zob. J. Garcia, *Brygady Międzynarodowe w Hiszpanii (lata 1936–1938)*, „Zeszyty Teoretyczno-Polityczne” 9,

w swoich reportażach, pisząc w charakterystyczny dla siebie sposób, że jako komuniści byli często żydowskiego pochodzenia⁴⁸.

Wojna domowa w Hiszpanii była dla Giertycha konfliktem międzynarodowym tylko wówczas, kiedy uwzględniał udział czynnika cudzoziemskiego w walkach po stronie lewicowej. Nie chciał dostrzec obcokrajowców (Włochów, Niemców, Portugalczyków, Marokańczyków) po stronie, z którą się identyfikował. To właśnie „czerwoni” byli dla niego stroną antynarodową, w której spotykano komunistów z różnych państw, walczących z „narodowymi” frankistami. Tę różnicę między obozami widział, zestawiając hasło frankistów: *Viva España* z hasłem „czerwonych”: *Viva Russia*. Opisujący konflikt był dla niego wojną „ze spiskiem międzynarodowym, wojną z obcym — duchowym, a po części i fizycznym — najazdem, oraz z obcą, otrzymującą instrukcje z zagranicy, konspiracją”⁴⁹. Znamienne, że podobnie postrzegali tę wojnę (z tym tylko, że na korzyść Frontu Ludowego) zwolennicy lewicy.

To, co Giertycha nurtowało i czemu dał wyraz w reportażach, były różnice między frankistami a włoskimi faszystami i niemieckimi hitlerowcami, nazywanymi dzisiaj częściej nazistami. Przesadą byłoby twierdzić, że Giertych identyfikował się z włoskim faszyzmem, a tym bardziej z hitleryzmem. Biorąc wszystkie czynniki pod uwagę, ogólnie był im przeciwny, aczkolwiek nie był przeciwnikiem fundamentalnym, jak w przypadku komunizmu. Musimy mieć na uwadze, że było to przed wybuchem II wojny światowej, kiedy światu kierunki te, a szczególnie hitleryzm, nie kojarzyły się z rozpętanem najkrwawszej z wojen i z eksterminacją narodu żydowskiego. Jeżeli można mówić o jego identyfikacji z jakimś zagranicznym kierunkiem politycznym, to był nim frankizm, szczególnie gdy uznamy frankizm za syntezę wielu kierunków politycznych Półwyspu Iberyjskiego — karlizm.

O ile faszyzm i hitleryzm były dla Giertycha kierunkami opartymi jedynie na świetnej organizacji, to frankizm był wyrazem spontaniczności narodu, który siłę zawdzięczał oparciu się na tradycji oraz wierze w Boga. Dzięki tym czynnikom,

1956, s. 66–85; K. Świerczewski, *35 dywizja przed saragorską operacją zaczepną armii republikańskiej w 1937 r.*, WPH 1, 1958, s. 194–225; W. Krywicki, *op. cit.*, s. 60, 75–79; L. Longo, *op. cit.*, s. 13 n.; M.J. Chodakiewicz, *op. cit.*, s. 10 n.; H. Graham, *op. cit.*, s. 42–49, 160–161, 165; A. Beevor, *op. cit.*, s. 176 n.; H. Thomas, *op. cit.*, s. 379 n.; B. Koszel, *Hiszpański dramat...*, s. 74, 93, 97, 189; M. Kolcow, *op. cit.*, s. 286 n.; R. Baxell, *British Volunteers in the Spanish Civil War: The British Battalion in the International Brigades, 1936–1939*, London 2007, s. 17, 51; W. Olszewski, *Brygady Międzynarodowe w Hiszpanii w latach 1936–1939*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce...*, s. 235–244; P. Preston, *The Spanish...*, s. 170–171, 174–176, 190, 195–196; *idem*, *Franco...*, s. 204; C. Vidal, *op. cit.*, s. 11 n.; L. Mularska-Andziak, *op. cit.*, s. 72; B. Gola, F. Ryszka, *op. cit.*, s. 202 n.

⁴⁸ J. Giertych, *Hiszpania...*, s. 182. Wśród dąbrowszczaków była silna nadreprezentacja żydowska, szczególnie widoczna wśród kadry dowódczej i politycznej, natomiast szeregowymi interbrygadzystami byli często polscy górnicy z francuskich ośrodków przemysłowych.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 183.

jego zdaniem, hiszpański ruch narodowy był podobny do idei obrony zagrożonej ojczyzny, wyrażanej przez Polaków w trakcie wojny z bolszewikami. Tym samym działacz Stronnictwa Narodowego wskazywał, że frankizm ma w sobie coś z „polskiego ducha”, natomiast elementy zapożyczone z Berlina i Rzymu nie są aż tak widoczne⁵⁰.

Podsumowując, korespondent „Kuriera Poznańskiego” niemal wszystko, co widział na Półwyspie Iberyjskim, wykorzystywał w celu zdyskontowania zysków dla swojego środowiska politycznego. Nie próbował być nawet odrobinę obiektywny.

Należy jednak pamiętać, że Jędrzej Giertych pisał swoje reportaże w określonym miejscu i czasie. Druga połowa lat 30. nie sprzyjała byciu obiektywnym. Trwała zaciepka walka polityczna między różnymi kierunkami politycznymi, a nawet światopoglądowymi. Przybierała ona czasami charakter zbrojny, czego właśnie Hiszpania była naturalnym przykładem. Korespondent „Kuriera Poznańskiego” był zatem, jeśli można użyć takiego sformułowania, dzieckiem swojej epoki.

Bibliografia

I. Źródła

1.1. Materiały archiwalne i rękopiśmienne

Archiwum Akt Nowych, zespół Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), sygn. 551.

1.2. Prasa

„Biblioteczka Robotnicza” sierpień 1931, nr 4.

„Kurier Poznański” maj–czerwiec 1937, nr 199, 230, 282.

„Warszawski Dziennik Narodowy” październik 1937, nr 281.

1.3. Dokumenty i programy

Documents Diplomatiques Français 1932–1939, série 2. 1936–1939, t. 3. 19 juillet–19 novembre 1936, Paris 1966.

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, serie 3, t. 3. 1938–1939, London 1950.

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, serie 3, t. 4. 1939, London 1951.

Le livre jaune français. Documents diplomatiques 1938–1939, Paris 1939.

Polskie dokumenty dyplomatyczne 1936, red. S. Żerko, Warszawa 2011.

1.4. Wspomnienia, relacje, reportaże

Álvarez del Vayo J., *Edukacja radykała*, tłum. E. Werfel, Warszawa 1963.

Bekier A., *Salud Camaradas!*, Warszawa 1957.

Below N., *Byłem adiutantem Hitlera 1937–45*, tłum. Z. Rybicka, Warszawa 1990.

⁵⁰ J. Giertych, *Po powrocie...*, s. 21.

- Brockway F., *CNT, jakie widziałem*, „Inny Świat” 1, 2001.
- Bron M., *Pasaremos*, Warszawa 1958.
- Broniatowski M., *Zaczęło się za Pirenejami*, Warszawa 1986.
- Diariusz i teki Jana Szembeka, t. 3, oprac. T. Komarnicki, London 1969.
- Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950*, Frankfurt am Main 1974.
- Dworkin E., *Krew nie tylko na arenie. Wspomnienia hiszpańskie 1936–1939*, Warszawa 1985.
- Dworkin E., *Od Manzanares do Oki. Wspomnienia dąbrowszczaka*, Warszawa 1974.
- Eden A., *Pamiętniki*, t. 1. 1923–1938. *W obliczu dyktatorów*, red. S. Zabiello, tłum. J. Meysztowicz, Warszawa 1970.
- Eden A., *Pamiętniki*, t. 2. 1938–1945. *Obrachunki*, tłum. J. Meysztowicz, Warszawa 1972.
- François-Poncet A., *Byłem ambasadorem w Berlinie. Wrzesień 1931–październik 1938*, tłum. S. Zabiello, Warszawa 1968.
- Giertych J., *Hiszpania bohatera*, Warszawa 1937 [reprint bez daty i miejsca wydania].
- Gdzieś za Pirenejami. Ze wspomnień dąbrowszczaków*, oprac. J. Kantyka, A. Konieczny, Katowice 1968.
- Ibárruri D., *Jedyna droga*, tłum. K. Trawińska, P. Rogalski, Warszawa 1966.
- Kolcow M., *Dziennik hiszpański*, tłum. S. Niewiadomski, Warszawa 1959.
- Krywicki W., *Byłem agentem Stalina*, Kraków 1990.
- Książarczyk F., *Droga w ogniu*, Warszawa 1966.
- Longo L., *Brygady Międzynarodowe w Hiszpanii*, tłum. B. Sieroszevska, Warszawa 1961.
- Lutosławski W., *Pierwsze wrażenia iberyjskie*, [w:] *Hiszpania malowniczo-historyczna. Zapirenejskie wędrówki Polaków w latach 1838–1930*, oprac. P. Sawicki, Wrocław 1996.
- Mora C., *Fièvre Espagne*, Paris 1948.
- Ochotnicy wolności. Księga wspomnień dąbrowszczaków*, oprac. Z. Szleyen, Warszawa 1957.
- Popławski W., *Sowiety w Hiszpanii*, Warszawa 1938.
- Pruszyński K., *W czerwonej Hiszpanii*, Warszawa 1985.
- Rutkowski J., *Czas walki, klęsk i zwycięstwa. Wspomnienia dąbrowszczaka 1936–1945*, Wrocław 1980.
- Szurek A., *Dąbrowszczacy a lud hiszpański*, [w:] *Polacy w wojnie hiszpańskiej (1936–1939)*, red. M. Bron, Warszawa 1967.
- Wysocki A., *Tajemnice dyplomatycznego sejfu*, oprac. W. Jankowerny, Warszawa 1988.

1.5. Publicystyka polityczna sprzed 1939 r.

- Giertych J., *O wyjście z kryzysu*, Warszawa 1938.
- Timmermans R., *Lwy Alkazaru. Opis bohaterskich zmagania obrońców toledońskiej twierdzy*, Katowice 1937.

II. Opracowania

- Ajzner S., *Państwo polskie wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski, 1914–1939” 6, 1963.
- Ajzner S., *Polska a wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939*, Warszawa 1968.
- Ajzner S., *Rekrutacja ochotników polskich do hiszpańskiej armii republikańskiej w 1936–1937 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 2, 1959.
- Baxell R., *British Volunteers in the Spanish Civil War: The British Battalion in the International Brigades, 1936–1939*, London 2007.
- Bednarczuk M., *Obraz hiszpańskiej wojny domowej lat 1936–1939 w piśmiennictwie polskim*, Toruń 2008.

- Bednarczuk M., *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w krzywym zwierciadle polskich czasopism humorystycznych i satyrycznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2004, sectio FF.
- Beer Z., *Służba zdrowia Brygad Międzynarodowych w Hiszpanii i udział w niej Polaków*, [w:] *Polacy w wojnie hiszpańskiej (1936–1939)*, red. M. Bron, Warszawa 1967.
- Beevor A., *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936–1939*, London 2006.
- Blaut M., *Działalność i doktryna Federacion Anarquista Iberica (Iberyjskiej Federacji Anarchistycznej) w latach 1927–36. Hiszpański anarchizm na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych*, „Inny Świat” 1, 2001.
- Borejsza J., *Hiszpania (1873–1936)*, Warszawa 1937.
- Borejsza J.W., *Rzym a wspólnota faszystowska. O penetracji faszyzmu włoskiego w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej*, Warszawa 1981.
- Brenan G., *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Cambridge 1993.
- Brzozowski W., *Konstytucyjne ramy stosunków Państwo–Kościół w Hiszpanii na przestrzeni XX wieku*, [w:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, red. M. Pietrzak, Warszawa 2007.
- Cárcel Ortí V., *Mrok nad ołtarzem. Prześladowanie Kościoła w Hiszpanii w latach 1931–1939*, tłum. K. Klauza, Warszawa 2003.
- Carroll W.H., *Ostatnia krucjata. Hiszpania 1936*, Wrocław 2007.
- Chodakiewicz M.J., *Zagrabiona pamięć. Wojna w Hiszpanii 1936–1939*, Warszawa 1997.
- Ciechanowski J.S., *Podwójna gra. Rzeczpospolita Polska wobec hiszpańskiej wojny domowej 1936–1939*, Warszawa 2014.
- Duchliński S., *Szkolenie wojskowe polskich ochotników w Hiszpanii*, [w:] *Polacy w wojnie hiszpańskiej (1936–1939)*, red. M. Bron, Warszawa 1967.
- Eslava Galán J., *Niewygodna historia hiszpańskiej wojny domowej*, tłum. J. Wąsiński, J. Wołk-Łaniewski, Wrocław 2010.
- Frankowski P., *Buenaventura Durruti. Legenda hiszpańskiego anarchizmu*, „Inny Świat” 1, 2001.
- Fraser R., *Blood of Spain: An Oral History of the Spanish Civil War*, London 1986.
- Garcia J., *Brygady Międzynarodowe w Hiszpanii (lata 1936–1938)*, „Zeszyty Teoretyczno-Polityczne” 9, 1956.
- Gola B., Ryszka F., *Hiszpania*, Warszawa 1999.
- Goldman E., *Durruti wciąż żyje*, „Inny Świat” 1, 2001.
- Graham H., *The Spanish Civil War: A Very Short Introduction*, Oxford 2005.
- Hiszpańska rewolucja społeczna. Rozmowa z Maciejem Drabińskim. Autorem książki „Historia hiszpańskiego anarchizmu”*, „Inny Świat” 1, 2016.
- Jadczak M., *Baskowie — naród czy grupa etniczna?*, „Sprawy Narodowościowe” 2003 seria nowa, z. 23.
- Kieniewicz J., *Hiszpania w zwierciadle polskim*, Gdańsk 2001.
- Koszel B., *Działalność Niemiec w Międzynarodowym Komitecie dla Stosowania Układu o Nieinterwencji w Hiszpanii*, „Przegląd Zachodni” 2, 1988.
- Koszel B., *Hiszpański dramat 1936–1939. Wojna domowa w polityce mocarstw europejskich*, Poznań 1991.
- Koszel B., *Narodziny interwencji włosko-niemieckiej w wojnie domowej w Hiszpanii*, „Dzieje Najnowsze” 3–4, 1988.
- Kozłowski E., *Dąbrowszczacy w walkach „Za Waszą i Naszą Wolność”*, [w:] *Wojna narodoworewolucyjna w Hiszpanii 1936–1939*, red. W. Włoszczak, Warszawa 1979.
- Leval G., *Wolna Hiszpania. Kolektywy podczas hiszpańskiej rewolucji 1936–1939*, tłum. I. Czyż, Poznań 2009.
- Lorenz G.W., *Federico Garcia Lorca*, tłum. K. Radziwiłł, J. Zeltzer, Warszawa 1963.

- Macala J., „*Wojna chrześcijaństwa z barbarzyństwem*”. *Polska prasa katolicka wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936–1939*, „*Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*” 20, 1997.
- Machcewicz P., *Kościół w hiszpańskiej wojnie domowej 1936–1939*, „*Przegląd Powszechny*” 3, 1991.
- Makowiecka G., *Po drogach polsko-hiszpańskich*, Kraków 1984.
- Monelli P., *Mussolini*, tłum. Z. Ernstowa, Warszawa 1973.
- Mrowiec A., *Grupa 36-ciu im. Jarosława Dąbrowskiego*, [w:] *Polacy w wojnie hiszpańskiej (1936–1939)*, red. M. Bron, Warszawa 1967.
- Mularska-Andziak L., *Franco*, London 1994.
- Nolte E., *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. National-sozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main 1987.
- Ochotnicy wolności, oprac. J. Galdamez, M. Sanigórski, „*Karta*” 90, 2017.
- Olszewski W., *Brygady Międzynarodowe w Hiszpanii w latach 1936–1939*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, red. A. Czubiński, Poznań 1989.
- Opiola W., *Polska prasa prawicowa wobec interwencji Włoch i III Rzeszy w Hiszpanii 1936–1939*, „*Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*” 32, 2010.
- Paczkowski A., *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977.
- Payne S.G., *Spain's First Democracy. The Second Republic, 1931–1936*, Wisconsin 1993.
- Pérez-Díaz V.M., *Powrót społeczeństwa obywatelskiego w Hiszpanii*, tłum. D. Lachowska, Kraków 1996.
- Preston P., *Franco: A Biography*, London 1995.
- Preston P., *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution and Revenge*, London 2006.
- Romero Salvadó F., *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939*, tłum. J. Matys, Warszawa 2009.
- Różycki B., *Propaganda w służbie reżimu — autoportret dyktatury frankistowskiej*, „*Historia i Polityka*” 5, 2011.
- Ryszka F., *Cień Kaina*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, red. A. Czubiński, Poznań 1989.
- Ryszka F., *Historia — polityka — państwo. Wybór studiów*, t. 2, Toruń 2002.
- Ryszka F., *Hiszpania 1936: Zamach stanu, kontrrewolucja, wojna domowa*, [w:] *Przewroty i zamachy stanu. Europa 1918–1939*, Warszawa 1981.
- Ryszka F., *Hiszpanie przeciw Hiszpanom*, „*Polityka*” 28, 1976.
- Ryszka F., *W kręgu zbiorowych złudzeń. Z dziejów hiszpańskiego anarchizmu 1868–1939*, Warszawa 1991.
- Sawicki P., *Wojna domowa 1936–1939 w hiszpańskiej prozie literackiej. Ideologiczne konteksty literatury i jej misja społeczna*, Warszawa 1985.
- Sichon G.E., *Polacy pochodzenia żydowskiego jako ochotnicy w wojnie domowej w Hiszpanii (1936–1939)*, tłum. B. Szwarcman-Czarnota, „*Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*” 4/1994–2/1995.
- Skotnicki M., Nowakowski T., Zalewski K., *Legion Condor*, Warszawa 1994.
- Southworth H.R., *Mit o krucjacie Franco*, tłum. B. Moszkiewicz, Warszawa 1968.
- Strzelczyk-Barwiński M., *Kilka uwag o znaczeniu Brygad Międzynarodowych w Hiszpanii*, [w:] *Polacy w wojnie hiszpańskiej (1936–1939)*, red. M. Bron, Warszawa 1967.
- Świerczewski K., *35 dywizja przed saragoską operacją zaczepną armii republikańskiej w 1937 r.*, „*Wojskowy Przegląd Historyczny*” 1, 1958.
- Thomas H., *The Spanish Civil War*, London 1986.
- Toruńczyk H., *Polska brygada w bitwie nad Ebro*, „*Wojskowy Przegląd Historyczny*” 2, 1966.
- Trye R., *Żołnierze Mussoliniego*, tłum. Z. Miernicki, Warszawa 2000.
- Urquijo Goitia J.R., *Okruchy historii. Polska i Hiszpania w czasach współczesnych*, [w:] *Polska–Hiszpania. Migracje*, red. J. Zamojski, Warszawa 2004.

- Verucci G., *Uczestnictwo Włoch w hiszpańskiej wojnie domowej w kontekście polityki międzynarodowej*, [w:] *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, red. A. Czubicki, Poznań 1989.
- Vidal C., *Las Brigadas Internacionales*, Madrid 2006.
- Warszawski D., *Rewolucja zamordowana*, „Gazeta Wyborcza” 8–9.05.2004.
- Woliński X., *Zrealizowana utopia. Czego nauczyła nas historia hiszpańskiego ruchu anarchistycznego*, „Inny Świat” 1, 2016.
- Wyszczelski L., *Dąbrowszczacy*, Warszawa 1986.
- Wyszczelski L., *Madryt 1936–1937*, Warszawa 1986.
- Zamojski J.E., *Interbrigadziści Republiki Hiszpańskiej — po klęsce... Losy Polaków*, [w:] *Hiszpania–Polska. Spotkania*, red. E.E. González Martínez, M. Nalewajko, Warszawa 2003.
- Zgoda W., *O uzbrojeniu polskich oddziałów w Hiszpanii*, [w:] *Polacy w wojnie hiszpańskiej (1936–1939)*, red. M. Bron, Warszawa 1967.
- Zgórniak M., *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938–1939*, Kraków 1993.

JĘDRZEJ GIERTYCH'S SPANISH JOURNEY

Summary

Jędrzej Giertych (1903–1992) was both a famous activist of the National Party as well as a journalist. In 1937 as a war correspondent of „Kurier Poznański”, he went to report on the Spanish Civil War. In this way his famous reports were made. They were published in book *Hiszpania bohater-ska (Heroic Spain)*. Nowadays, Giertych can be a good example of a subjective journalist. He was a supporter of general Franco. He wrote to show the readers that Franco was right and the left wing (Republicans) was evil.

Keywords: Jędrzej Giertych, Spanish Civil War.

Dawid Kabaciński
dawidkabacinski@tlen.pl